

DŽIM ŠEPARD

**KNJIGA
O ARONU**

Prevela
Tatjana Bižić

■ Laguna ■

Naslov originala

Jim Shepard

THE BOOK OF ARON

Copyright © 2015 by Jim Shepard

This translation published by arrangement with Alfred A. Knopf, an imprint of The Knopf Doubleday Group, a division of Penguin Random House, LLC.

Translation copyright © 2015 za srpsko izdanje, LAGUNA



Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Posvećeno Idi

OTAC I MAJKA SU MI DALI IME ARON, ALI OTAC JE govorio da je trebalo da mi daju ime Šta Si Sad Uradio, a moj ujak je govorio da bi trebalo da se zovem Imaš Li Ti Imalo Pameti. Lomio sam bočice s lekovima jednu o drugu, puštao komšijske životinje kroz ograde. Majka je govorila ocu da ne bi smeo da tuče tako malo dete, ali otac je odgovarao da je meni uvek premalo da upadnem u samo jednu nevolju, a ujak joj je govorio da sam ja izgleda lud za čitavu porodicu.

Kad sam joj se pojadao, majka mi je rekla da sam sâm kriv i da se u našoj porodici zub koji te boli leči šamarom preko zdravog obraza. Moj stariji brat je govorio da niko od nas nije imao ni kolevku u kojoj će spavati ni jastuk pod glavom. Mogao bi da kukumavči još malo, predložila mu je majka. Možda bi njegovim kukumavčenjem mogla da podloži šporet.

Ujak me je prozvao Šmaja jer sam tako često pravio gluposti zbog kojih je on stavljao prst na nos i upozoravao me: „Bog je sve čuo.“ Živeli smo u istoj kući s još jednom porodicom, u Panevežisu, nedaleko od granice s Litvanijom. Živeli smo u sobi okrenutoj ka ulici, s prozorom podeljenim na četiri okna i velikim šporetom s tankom

limenom pločom odozgo. Otac nikad nije bio kod kuće, stalno je tražio gde će namaći koju paru. Neko vreme je trgovao kožama. Majka bi volela da je radio nešto drugo, ali on je odgovarao da i papa i težak rade svoj posao. Dotle je ona prala tuđe podove, a kad bi ujutru izašla iz kuće, komšije su nam radile šta su htele. Krali su nam hranu i izbacivali nam stvari na ulicu. Onda se ona vraćala, premorena, i morala da se svađa s njima zbog njihovog postupanja, a ja sam se krio iza gomile smeća u dvorištu. Kad bi mi starija braća došla kući, i oni su učestvovali u dreci. Gde je Šmaja?, pitali su kad bi svađa bila okončana. I dalje sam bio iza smeća. Kad je duvao vetar, prašina mi je ulazila u oči.

Šmaja misli samo na sebe, govorio je moj ujak, ali ja nisam hteo da budem takav. Grdio sam sebe zbog ponašanja. Stavljao sam na spisak kako bih sve mogao da se popravim. Godine su proticale kao jedan jedini tužni dan.

Majka je pokušala da me nauči slova i nije uspela. Zalepila je na dasku veliki papir sa sličicama iznad kojih su bila napisana slova i onda mi je pokazivala pticu, čovečuljka ili kesu, pa slovo uz koje su išli. Čitav jedan dan je utrošila ne bih li nekako naučio da nacrtam polukrug i pravu crtu slova alef, ali ja sam bio kao neko stvorenje iz divljine. Nisam znao kako se šta zove. Učitelji su mi se obraćali, a ja sam ih samo gledao. Alef, bejs, giml, daled, hej, vov, zajin. Poslednje ocene iz hejdera pre nego što smo se odselili bile su mi nedovoljan iz vladanja, nedovoljan iz veronauke, nedovoljan iz matematike i nedovoljan čak i iz praktičnog rada s drvetom i metalom. Otac je rekao da bednije ocene u životu nikad nije video i sazvao nas je

da pokušamo svi zajedno da shvatimo kako sam to postigao. Majka je rekla da bih iz nekih predmeta mogao da se popravim, a on joj je odgovorio da kad bi meni Bog dao i drugi, i treći život, ja i dalje baš ništa ne bih shvatao. Rekao je da onaj ko ima snažnu ličnost može da se popravi i pođe novim putem, ali slabić ili kukavica ne može. Uvek sam se pitao je li i drugima toliko teško da uče. Uvek sam se brinuo šta će biti sa mnom ako ne budem mogao da radim uopšte ništa. Bilo je užasno biti ja.

Kišne dane provodio sam gradeći na ulici brane da skrenem bujicu. Nalazio sam daske i gurao ih štapom preko bara. Majka me je uvlačila s oluje u kuću i govorila da me je našla kako sanjam o ribama i palačinkama. Dok me je ušuškavala u postelju pored šporeta, govorila je da mene nijedna bolest nikad nije promašila, od ovčijih i vodenih boginja do šarlaha i velikog kašlja, i da sam zato celog svog života devedeset devet posto mrtav.

Noću sam ležao čekajući da dođe san, kao što je pas našeg komšije čekao da ulicom naiđu neke taljige. Kad bi čula da sam još budan, majka je čak i onako umorna prilazila mojoj postelji. Da bi mi pomogla da zaspim, govorila je da će ako čvrsto stisnem kapke, zvezde i planete ploviti niz njih, mada ja nikada nisam uspevao da ih izbrojim dok su promicale i nestajale. Majka mi je pričala kako je njoj njen deda rekao da te zvezde i planete Bog pomera malim prstom. Rekao bih joj da mi je žao što sam takav kakav sam, a ona mi je odgovarala da nju ne brine moja škola, brine je samo kakav sam prema svojim i prema komšijama. Rekla mi je da mi je jezik brži od pameti, a pamet od srca.

* * *

KAD MI SE RODIO MLAĐI BRAT, REKAO SAM DA HOĆU DA ga bace u kokošinjac. Čitave te godine, kad su mi bile četiri, bio sam slabunjav jer mi se ruka inficirala od vakcine. Majka mi je pričala da sam se igrao sam čak i kad sam bio među drugom decom. Dve godine su prošle a da nisam naučio ništa pod milim bogom. Nisam znao da plivam ni da vozim bicikl. Nisam imao ni jednog ni drugog babu ni dedu, nisam imao tetke i nisam imao kumove. Kada sam pitao zašto, otac je rekao da je to zato što se društveni paraziti hrane dobro dok čestiti svet dobija samo pomije, a majka je rekla zbog bolesti. U hejder sam išao sve dok se otac jednom nije vratio s puta i rekao mojoj majci da je 1936. i da je vreme da počnem da dobijam savremeno obrazovanje. Radovao sam se promeni jer je učitelj tu u našoj jevrejskoj školi uvek imao hrane u bradi i tukao nas je štapom po prstima kad pogrešno odgovorimo, a kuća mu je smrdela kao štenara. Zato sam pošao u običnu školu, koja je u svemu bila čistija. Na mog oca je dubok utisak ostavilo to što se moj novi učitelj oblači po evropski i što me je naučio slova, posle čega sam počeo sam da učim. Bilo mi je dosadno i nikoga nisam poznao, pa sam počeo da čitam knjige.

U novoj školi sam prvi put našao sebi druga. Zvao se Jادل. Dopadao mi se. Nije imao budućnost, kao ni ja. Stalno je nekuda trčao, slinavog nosa. Pravili smo splavove da ih puštamo niz reku i vežbali pljuvanje na daljinu. Mene je i on zvao Šmaja, a ja sam njega zvao Pišer. Kad je pravio nevaljalštine, bio je u tome dovoljno pametan da ga učitelj

ne uhvati. Jednom smo ujutru, pre nego što su druga deca došla, igrali klisa u učionici i razbili prozor. Dečaci koji su imali lepe torbe i nikad nisu išli bos plašili su se nas dvojice. Zbog Jadla sam uvek dobijao grdnje od svojih, a jedne subote sam izvukao batine jer sam rastavio makeze da dobijem dva mala mača, za mog druga i za mene. Njega je majka učila samo tužne pesme, među njima i jednu o sibirskom caru, a onda se razbolela zbog zuba i umrla. Kad je umrla, Jادل je došao da me traži, ali ja sam se sakrio. Sutradan mi je rekao da su je dva starca iznela na dasci iz kuće. Onda se otac odselio s njim.

TOG LETA JE ROĐAK IZ VARŠAVE PISAO OCU DA U FABRICI ima posla za njega. U toj fabrici su se pravile tkanine od pamučne pređe. Mog oca je do Varšave povezao jedan kamion koji je prevozio guske, a onda je on otuda poslao po nas. Uselili smo se u stan broj šest u Ulici Ludvika Zamenhova 21. Majka nas je sve naterala da zapamtimo adresu da možemo da nađemo kuću ako se izgubimo. Moj mlađi brat, koji je bolovao na plućima, provodio je dane na prozoru gledajući u kante za đubre iza zgrade. Obojica smo mislili da je u čitavoj našoj selidbi najbolje to što na drugoj strani trga ima jedna krojačka radnja gde su se šile vojne uniforme, a u izlogu su bila tri reda malih lutaka u majušnim uniformama. Posebno smo voleli malec-ka odlikovanja i ordenje.

Bilo je leto pa se i od mene očekivalo da radim u fabrici. Fabrica je bila toliko daleko da smo do nje morali da idemo tramvajem. Bio sam zatvoren u sobičku bez prozora

s četiri starija dečaka i radio sam na završnoj doradi tkani-
na. Trebalo je da se šmirglaju sve dok na dodir ne postanu
slične kao čarape za zimu. Za svaku trubu platna trebali
su sati i sati rada, a kad je neko bio mali kao ja, morao je
da nalegne grudima na alatku da bi mogao da struže tka-
ninu dovoljnom snagom. Kad je vreme bilo vruće, znoj
se slivao s mene kao kiša s krova. Ostali dečaci su terali
šegu na moj račun: „Gle, gle, kakvog otmenog momka sa
sela imamo ovde među nama, sigurno će postati krupna
zverka u gradu“, a ja sam mislio: Jesam li ja ovde samo
zato da bi imali s kim da zbijaju šale? I onda više nisam
hteo da idem tamo.

Otac je zapretio da će me tako izmlatiti da neću moći ni
obrve da podignem i ja sam sedeo kao mišić ispod metle,
ali majka ga je sprečila, rekla je da ima za mene dosta
posla i po kući, a ionako mi škola ponovo počinje za koju
nedelju. Onda će me istući samo delimično, rekao je otac,
a majka je rekla da je to dovoljno zasad. Te noći, kad su
zahrkali, odšunjao sam se do njihovog kreveta i nju polju-
bio za laku noć, a njemu sam otkrio noge da se prehladi.

Pošto ionako nisam mogao da spavam, pomagao sam
majci u ranim jutarnjim poslovima, a ona je svima priča-
la kako ima sreće što joj sinu ne smeta da ustaje ranom
zorem. Radio sam svojski i pravio sam joj društvo. Iznosio
sam da prospem prljavu vodu iz škafa za ribanje, donosio
vruće obloge bratu za grudi. Majka me je pitala zar ovako
nije bolje nego da lomim bočice i uvaljujem se u nevolje,
a ja sam joj rekao da jeste. Još sam bio tako mali da sam
mogao da čučim i vozim se na četki s dugačkom drškom
kojom je ribala podove.

Kad je majka rekla ocu da im se sad deca barem bolje ponašaju, on joj je odgovorio da nijedan od nas ne izgleda ni dobro nahranjen ni dobro vaspitan. Za večerom se našalio da mu žena kuva kao prava pralja. „Idi pa jedi u restoranu“, odgovorila je ona. Kasnije mi je rekla da se dok je bila mlada nikad ni na šta nije žalila, pa je njena majka uvek znala ko je njeno najbolje dete i stalno ju je držala uz sebe. Tako sam ja ponovo postajao onaj pravi ja tek kad bi se svetla pogasila, a čim svane, opet sam se pravio da je sve u redu.

U NAŠOJ NOVOJ ŠKOLI NISMO SEDELI SVI OKO JEDNOG prljavog stola, nego u pravim školskim klupama. Želeo sam još knjiga, ali nisam za njih imao novca, a kad sam molio drugove iz razreda da mi ih pozajme, nisu hteli. Snalazio sam se sa siledžijama tako što se nisam tukao sve do pred samo zvono za čas. Kad se moja majka požalila učitelju kako mi je jedan drug iz razreda rekao da sam prljavi Jevrej, on joj je rekao: „Pa to i jeste, zar nije?“ Od tada me je ona terala da se kupam svake nedelje. U toj školi sam ostao sve dok jedan drugi učitelj nije jednoj devojčici toliko uvrtao uvo da ga je otkinuo, a onda me je majka premestila u hejder u kome se učio i poljski, dve trolejbuske stanice od našeg stana, ali ja sam i dalje izbegavao da radim ono što mi je rečeno kao što pas beži od štapa. Moj novi učitelj je pitao moju majku šta čovek da radi s detetom koje stalno ima odgovore na sve. Ovaj mali je kao lisica, osam mu je godina a kao da ima osamdeset. Kad je ona to ispričala mom ocu, on me je opet istukao. Te noći

je majka sela pored moje postelje i zatražila da objasnim zašto se tako ponašam i ja najpre nisam znao da joj odgovorim, ali onda sam joj na kraju rekao kako sam shvatio da me većina ljudi uopšte ne razume, a oni koji me razumeju neće nimalo da pomognu.

Moja dva starija brata zaposlila su se van grada, terali su koze na klanje, i vraćali su se kući tek posle mraka. Njih dvojica su kao i moj otac mislili da majka ne treba nikuda da odlazi od kuće i zato je ona meni poverila svoju nameru da proširi posao pranjem rublja. Rekla je da to sigurno nije nikakav zlatni rudnik, ali da može dosta da pripomogne, posebno pred Pashu i Roš hašanu. Rekla mi je da je od njihove tajne ušteđevine kupila sapuna i belila i burad za pranje, i da se svaki put kad otac prođe pored mesta gde su krili novac oseća kao da u glavi ima komad leda i svaka joj se vlas nakostreši. Pitao sam je zbog čega ona ne bi smela da uzme taj novac, a ona je bila mnogo srećna i rekla je da ću čim budem napunio devet godina biti njen punopravni ortak u poslu. Zbog toga sam bio srećan, jer sam znao da ću kad budem imao dovoljno para pobeći u Palestinu ili u Afriku.

Nedelju dana pred Pashu pristavili smo vodu da proključa u džinovskim loncima na šporetu, ugorali smo posteljину i odeću koju je majka pokupila od svojih mušterija u dva bureta s metalnim rubom i onda je ona sve dobro nasapunjala komadom žutog sapuna, pa smo onda svaki komad isprali i ocedili i izneli u korpama na tavan, gde je ona na sve strane bila razapela konopce za sušenje. Pootvarali smo prozore radi promaje i majka nikako nje mogla da se smiri te noći i na kraju mi je rekla da ima

bandi stručnih u pentranju po krovovima i krađi opranog rublja, zato sam ja otišao da spavam gore da bi ona mogla da se smiri i odmori.

„Vidiš? Ne misliš ti uvek samo na sebe“, šapnula mi je kad je ujutru došla da me probudi. Poljubila me je u čelo i pomilovala me po obrazu. Kad bi me ona tako dodirнула, onaj koga su svi mrzeli kao da bi nekuda pobegao iz mene. Dok njega nije bilo, ja joj nisam pokazao da sam već bio budan.

NISAM IMAO POTREBE DA SE IGRAM NI SA KIM, ZATO SAM posle škole dolazio kući da njoj pomažem. Moj mlađi brat je spavao posle podne, a nas dvoje smo pričali jedno drugom kako smo proveli dan. Ispričao sam joj kako je jedan vojnik na konju blizu trolejbuske stanice u Guščijoj ulici izvadio iz bisaga nekoliko novčića i dao mi, a ona me je pitala jesam li mu rekao hvala, a ja naravno nisam. Složila se sa mnom da je stvarno čudno što je on to uradio i mislila je da sam ga ja možda podsetio na njegovog sina. Slušali smo kako se naše komšije s druge strane hodnika stalno svađaju i majka mi je rekla da otac te porodice provodi po ceo dan u sinagogi pribavljajući sebi mesto na onome svetu dok mu se žena satire od posla da prehrani svu decu. Rodila ih je četrnaestoro, a živo ih je samo šestoro. Rekao sam da sad možda više neće imati dece, a majka je rekla da se radi te žene nada da će šestokrili anđeo sleteti s blagim vestima.

Činio sam za majku šta sam mogao, ali ona je htela da budem dobar prema svom malom bratu. Mali se plašio

svega. Majka mu je ostavljala uz postelju upaljenu sveću da rastera mrak iz ćoškova jer na prozoru nije bilo kapaka i on je noću stalno mislio da mu neko stoji pod prozorom ili kuca u zid, pa je od straha plakao sve dok ne zaspi. Kad bi majka ušla da ga umiri, njemu su oči bile pune takvog straha da je i mene bilo strah kad samo pogledam u njih. Otac je vikao na njega da prestane s tim i time je jedino postizao da sve bude još gore. Podsećao je mog brata kako u našoj zgradi svi shvataju da roditelji ne moraju da se suzdržavaju i da smeju onima koji ne slušaju da daju po zasluži. Sam je sebe raspaljivao sve gore, a onda bi ga majka izvela da ga umiruje u drugoj sobi pošto bi najpre rekla meni da se potrudim koliko mogu da umirim brata.

Na stočicu pored kreveta mog brata stajali su svakakvi lekovi, kapi i posude za neparivanje, a nas ostale je majka naučila da ga zgrabimo za glavu i nagnemo je napred kad vidimo da ne može da diše i da se guši. Moj brat je mrzeo što je stalno u kući i na kraju je pobegao, ostavio je poruku da je sit ovakvog života, i nije ga bilo dva dana. Pošto se vratio, majka ga je zaključavala u stanu, a on je privukao stolicu do prozora da može da gleda napolje.

Nisam ga razumeo, ali dopadalo mi se što se ne žali. Kad bi dobio neki slatkiš, držao ga je među dlanovima i gledao u njega, a onda ga davao nekom od nas. Ako nije dremao ili gledao kroz prozor, držao se uz majku. Kad se naljuti, nije nikog udarao i nije vikao, samo je danima ćutao. Majka je o tome što se ućutao govorila da je pamet zamrla u njemu – to je njena majka nekad govorila o njoj. Komšijama je pričala kako je jednom, kad je bio tek prohodao, legao preko tramvajskih šina da ona ne bi otišla

od kuće, pa je morala da ga nosi kući, a kad ga je kasnije pitala o tome, on joj je samo stavio ručicu preko usta.

MOJ BRAT JE VOLEO DA SLUŠA RADIO I ZBOG NJEGA SAM prvi put i čuo emisiju Januša Korčaka. Četvrtkom posle podne morao sam da sedim uz njega i zajedno smo slušali emisiju kroz zid jer je komšijina žena bila potvrda na ušima. Emisija se zvala *Stari doktor* i dopadala mi se, iako se stalno žalio da je usamljen, zbog toga što ga je stalno zanimalo da sazna o drugima, pogotovo o deci. Dopadalo mi se još i to što sam svaki put čuo nešto neočekivano. Jednom je razgovarao sa siročadima u letnjem odmaralištu. Drugi put je pričao zbog čega voli avione. Ponekad je pričao bajku. Oponašao je glasove domaćih životinja. Kad sam pitao majku zašto se emisija zove *Stari doktor*, rekla mi je da su se neki žalili što je jevrejskom pedagogu dozvoljeno da oblikuje znanje malih Poljaka.

Te godine sam prvi put jeo u restoranu. Otac me je vodio da proslavimo nešto što mu se posrećilo iako mi nikada nije rekao šta tačno. Tad sam prvi put u životu mogao da biram šta ću jesti. Dok sam jeo, otac me je propitivao o Janu Henriku Dombrovskom, jer je mislio za sebe da je istoričar amater. Dok sam jeo slatkiš na kraju ručka, zasmjavao me je krckajući orahe zubima. Te noći sam sanjao da mi na ramenu sedi gavran, a vetar duva tako da se crni ogrtač vijori iza mene. Kad se ujutru otac oblačio, prišao sam i zagrlio ga. „Šta mu je jutros?“, upitao je on majku pre nego što će izaći.

* * *

POŠTO ME DECA U KOMŠILUKU NISU ZANIMALA, NISAM zanimalo ni ja njih. Ponekad su me gađali kamenjem. Još je čitavo jedno leto došlo i prošlo. Hteo sam da naučim da vozim bicikl, pitao sam jednog dečaka koji je imao bicikl i on mi je rekao da će me naučiti. Posle prve lekcije mogao sam već sam da se popnem, ali posle on više nije hteo da me uči. Upoznao sam se s Lutekom jedne večeri dok sam sedeo blizu neke dece koju nisam poznavao. Terali su me od sebe, ali ja nisam hteo da odem. Lutek je imao kapu od zečjeg krzna s naušnicama. Jedan dečak ga je pitao otkud mu ta kapa, a on mu je rekao da ju je našao između nogu njegove majke, zato su svi počeli da ga gurnu. Gurnuli su ga na mene, zato sam gurnuo onog malog koji je to uradio tako da je pao na leđa i udario glavom u kamene ploče na trotoaru. Ostali su potrčali za nama, pa me je Lutek odveo u podrum sakriven iza šahta za ugajl i oni su svi samo potrčali pored. Pitao sam Luteka kako je našao to skrovište, a on mi je rekao da se tu krio dok se ja još nisam ni rodio. Dok smo sedeli u mraku pitao sam ga još svašta, ali on je prestao da mi odgovara i samo je njušio vazduh kao pas.

Bio je još manji nego ja, toliko malen da su, rekao mi je, za njegovu mlađu sestru svi mislili da je starija od njega. Selo iz kog je došao bilo je bedno, pričao mi je. Nije bilo prikazano ni na jednoj karti, u njemu su bile samo tri uličice s kućama, ograde i blato. Godinu dana je išao u jevrejsku osnovnu školu u Ulici Miloj, čuvenu po tome što su iz nje izlazile maturirane neznalice. Rekao mi je da je njegov

otac najjači nosač u čitavoj Varšavi i da vuče taljige upre-
gnut u njih kao konj. Posebno je blistao s ogromnim san-
ducima u kojima su stizali delovi mašina iz Lođa i koje
su po tri čoveka jedva mogla da pomere. Kad nije radio,
sedeo je u kafani. Radio je na železničkoj stanici blizu dvo-
rišta Jaruševskog. Taj kraj grada me je plašio. Nad peroni-
ma za istovar uvek se dizao dim s gomila šljake.

Majka se radovala što sam našao druga, ali je ubrzo
počela da se sekira što me nikada nema da pripazim na
mlađeg brata otkako je Lutek preuzeo moje obrazovanje u
svoje ruke. Pokazao mi je kako da kradem povrće s tezgi i
kako jedan od nas može da izazove gužvu i prikrije šta radi
onaj drugi čak i kad prodavci drže jedan drugom tezgu na
oku. S jednog štanda s knjigama ukrao je francuski pam-
flet pomoću koga se uverio da ne znam ništa o devojkama,
tačnije, otkrio je da toliko ništa ne znam da čak ne znam
ni o čemu on to govori. Malo je psovao Ruse i onda mi
rekao da ne znam ništa ni o politici, i to je isto bilo tačno.

Naučio me je da ničiji tuđi problemi ne treba da nas
sprečavaju da se dobro zabavljamo. Pričao sam mu u kakve
sam sve nevolje upadao s Jadlom, između ostalog i za onaj
polomljeni prozor u školi, ali njega to nije zadivilo. Njego-
vi su se već triput selili otkako su došli u Varšavu, a njega
je iz jednog stana policija privodila jer je provalio vrata
nekom dečaku koji mu je bio ukrao kapu i iz drugog jer je
juvelirskim čekićem probušio glavu nekom drugom deča-
ku. Mali se posle oporavio, iako je morao da nosi zavoj
oko glave, pa su ga deca zvala Sultan.

Pitao sam ga tuče li ga otac za takve nevaljalštine, a on
mi je rekao da bolje prolazi otkako je naučio da natekline

od očevog kaiša namaže belim i crnim lukom. I da ima sreće jer oca više nervira što mu sestra muca. Otac je pokušavao da je izleči tako što joj se rugao oponašajući je, hteo je da je izbruka pa da ona savlada mucanje i prestane. Mene je ona volela jer nikad nisam gubio strpljenje čekajući je da dovrši ono što je pokušavala da izgovori. Rekla je Luteku da sam dobar i da me češće dovodi i zato me je vodio da pričam s njom dok joj je on krao novac iz tajnog skrovišta. Rekao mi je da ona zna da joj on krade novac, ali da se nikad ne žali zbog toga. Kad bi uzeo dovoljno, kupili bismo kobasice i vozali se tramvajem.

KAD SAM BIO KOD KUĆE, A MOJ BRAT SE OSEĆAO MALO bolje, majka bi mi naredila da ga izvedem u park da se nadiše svežeg vazduha. Njega je to uvek mnogo radovalo. U dvorištu iza zgrade gde su stajale kante za otpatke nije bilo svetlosti i niko tuda nije prolazio osim poneke mačke. Gde god da bismo otišli, Lutek bi nas uvek našao. Rekao je da nije kraj sveta i ako imamo plućnog bolesnika o vratu i uvek bi našao neki način da nam i on bude koristan, pa smo ga tako jedan dan ubedili da ukrade teglu džema, a drugi da peva jednom policajcu. Ponekad smo samo išli svojim poslom, a on je išao sa nama. Kad god bi video njegov odlutali pogled, Lutek ga je pitao: „Pa kakvo je danas vreme u Vilnjusu?“ Moj brat nikad nije shvatio tu šalu.

Dok smo se vraćali kući, rekao bih mu da ne kaže majci šta smo radili tog dana, ali onda bi mu ona rekla da mora da joj kaže, i on bi joj rekao, i ja sam uveče ostajao bez večere. Onda je, kad bi on zaspao, ona sedala u dno mog

kreveta i onda smo se gledali. Oboje smo ćutali dok me na kraju ona ne bi zamolila da pokušam da budem dobar čovek i poljubila me u obraz za laku noć. A ja sam u mraku gledao u plafon i mislio kako joj ničim nisam uzvratio ono što mi je pružala, kako joj gotovo nikad ničim nisam uzvraćao. I onda sam smišljao šta ću sledećeg dana raditi s Lutekom.

MAJKA MI JE NAPRAVILA PROSLAVU ZA DEVETI ROĐENDAN. Luteka je sutradan sestra pitala da joj ispriča kako nam je bilo i on joj je ispričao šta je imalo da se ispriča. Jeli smo kolač s grožđicama, a gosti na rođendanu su mi bili Lutek i moj mlađi brat. Brat mi je poklonio svesku sa svojim crtežima, majka mi je sašila kožnu torbu za knjige.

Ćitave te zime mom bratu je bilo bolje, dok mu se odjednom zdravlje nije pogoršalo, pa je morao u bolnicu. Pre nego što se jako razboleo, moja majka je dobila upalu pluća i provela nedelju dana prikovana za postelju, a on je sve to vreme sedeo na ivici njenog pokrivača i netremice gledao u nju. Kad bi se probudila, majka bi mi rekla da donesem bratu džemper i ja sam ga pitao je li mu hladno, a on mi je govorio da nije. Ipak, počeo je da kašlje i na kraju je majka ustajala iz kreveta da mu zamota šal oko vrata. Onda je ona rekla da joj je bolje, a on je istrčao u dvorište na kišurinu i vratio se sav mokar, i tresao se.

Majka je neko vreme pokušavala da ga sama leći kod kuće. Mene je zadužila da mu ćitam posle podne, a on je svaki put hteo da mu ćitam knjigu koja se zvala *Jur* i govorila je o dvojici braće, jedan je bio bolešljiv i stalno je neko

morao da se stara o njemu, a drugi je bio zdrav kao dren, ali je na kraju umro. Moj mlađi brat je posebno voleo taj kraj, kad bolešljivi brat stoji na grobu zdravog brata i govori mu koliko mu nedostaje.

Naposletku se pokazalo da je i on dobio upalu pluća, pa je morao u bolnicu. Morali su da ga odvezu kolima hitne pomoći.

Majka i ja smo sedeli uz njega kad god smo mogli. Moj otac i starija braća obišli su ga jednom, svi zajedno. Doneli su mu veliku kutiju keksa, koju su otvorili da probaju.

Moj brat je mrzeo što noću ostaje u bolnici i jaukao je kad smo polazili. Majka bi preplakala čitav put do kuće. Posle tri dana goreo je u takvoj vatruštini da nas uopšte nije prepoznao. Sestre su mu stavljale obloge, ali toliko je goreo da obloge ni na čas nisu mogle da ostanu hladne. Pomagali smo im da mu otvore usta da bi pojeo hleb natopljen u mleku kojim su ga hranile.

Onog dana kad je umro rekao sam mu da se drži kao veliki dečak, da je hrabar. Majka ga je donela kući. Rekao mi je da bi voleo da može da mi kupi iz krojačke radnje malecku uniformu Ulanskog puka, koja mi je bila omiljena. Majka je otišla u apoteku. Pitao je kada će se vratiti. Rekao je da mu je stalno govorila da prezdravlja, ali mu se sad čini da nije sigurna kad mu to govori. Disao je kao da mu neko sedi na grudima i bilo mu je teško da izgovori i to što mi je rekao.

Kad se majka vratila, zatekla ga je kako u noćnoj košulji stoji na stolici i izviruje kroz prozor. Ugrejala mu je nožice, vratila ga u krevet i rekla mu da će mu svi snovi pobeći ako bude gledao kroz prozor čim se probudi. Mene

je poslala u kuhinju da mu skuvam čaj, pitala me je hoću li znati. Sipao sam vodu u čajnik i slušao ih. Držala mu je ruke i rekla mu da pogleda u nju. Rekla je da hoće da mu ispriča priču, da će priča biti duga i da mora da ostane budan dok mu priča. Na to on kao da se povratio iz bunila i osmehnuo joj se. Priča je bila o sultanu i nekom siromašnom Jevreju. Kad je ispričala o nečemu što je sultan odlučio, majka je pitala: „Zar to nije predivno?“, a dok ga je ona to pitala, moj brat je umro.

MAJKA DVE NEDELJE NIJE USTAJALA IZ POSTELJE. RADIO sam po kući šta sam mogao. Otac i braća jeli su po krčmama. Sâm sam spremao sebi jelo. Lutek nije dolazio. Kad bi sunce zašlo, majka mi je pričala u mraku. Nije me puštala da palim lampe dok mi se otac i braća ne vrate. Pošto bi mi braća zaspala, otac je sedeo za stolom u kuhinji, pio votku i bezglasno plakao.

Majka je rekla da mi oprašta. Rekla je da ni ona ni ja nismo uradili sve što smo mogli za mog malog brata. Još se seća, rekla je, kako joj je jedan učitelj, dok je bila mala, kazao: „Jednog dana ćeš postići nešto u životu.“ Taj učitelj je svojim najdražim đacima govorio: „Dobro, na kola ste seli, da vidimo sad dokle ćete stići na tom putu.“ Nju je nagradio knjigom u kojoj je napisao: *Za tvoje lepo ponašanje i svestranu darovitost.*

Rekla je da nema više nimalo snage da radi, ali će je možda vremenom povratiti. Osećanja su joj kao novčić u kovčežiću, rekla je, a ubuduće ću možda samo ja imati ključ od tog kovčežića. Rekla je da zna da moj otac troši

ono malo novca što su imali ušteđeno. Dabogda se zadavio njime, rekla je. Onda će je možda konačno ostaviti na miru.

Kad joj je bilo deset godina, morala je da se brine o tek rođenoj sestrici, pričala mi je, koja je jaukala kad je bila mokra, jaukala kad je bila gladna, jaukala kad joj pelenica nije bila dobro stavljena. Trčala je po kući nosajući sestricu i nikako nije znala šta mala hoće od nje. Živela je za onaj dan kad će majka doći kući i preuzeti malu i svi će se radovati što ju je ona tako dobro čuvala.

Kad je vreme otoplilo, ponovo je počela da kuva i pomalo da čisti. I izlazila je. Moj deseti rođendan je došao i prošao bez kolača s grožđicama. Jednog jutra kad sam joj zahvalio na doručku, rekla mi je da kako više stari, postaje sve detinjastija. Pitao sam je da li joj je sad bolje i da li bi htela da izađemo u šetnju u parku kad se budem vratio iz škole, a ona je rekla da bi htela. Rekla je da se ponekad oseća kao da joj je sve oduzeto i htela bi samo da vrati bar nešto.

SUTRADAN UJUTRU OTAC MI JE REKAO DA USTANEM JER je počeo rat i Nemci su napali Poljsku. Nisam mu vero-
vao, a on mi je pokazao zid koji nas je delio od komšij-
nog stana i rekao: „Idi slušaj radio pa ćeš čuti.“

Prethodni dan ljudi su proveli lepeći prozore trakom i trčeći da kupe hranu. Ujutru nam je učitelj rekao da je od sutra naša škola, na čiji je krov postavljena protiv-
avionska baterija, pod kontrolom vojske, da mu ostavimo
đačke knjižice da ih popuni i da ćemo se ponovo videti
posle rata. Mi smo hteli da se popnemo na krov da vidimo

protivavionske topove, ali na stepenicama je bio jedan vojnik koji nije hteo da nas pusti gore.

Kad sam došao kući, zatekao sam oca i braću kako lepe prozore, a jedan brat mi je pokazao filter od plavog stakla koji ćemo stavljati na baterijsku lampu.

Posle podne smo videli jedan avion kome se dimio rep, a dva druga su ga progonila. Još jedan avion je nadleteo, vrlo nisko, i jedan vojnik je zapucao na njega iz svoje puške, ali su ljudi na ulici povikali da će pogoditi nekoga od njih, pa je prestao.

Noću su zavijale sirene za vazдушnu uzbunu, ali se nekoliko nedelja ništa nije dešavalo. Lutek bi mi sutradan govorio da voli sirene jer svi moraju da poustaju iz kreveta koje god doba noći bilo i onda se deca iz njegove zgrade okupe u podrumu i igraju. Sva deca iz njegove zgrade vole vazдушne napade, rekao mi je, osim jednog malog čija je majka luda i stalno pravi nevolje, istrčava na ulicu i otkriva prozore dok uzbuna još traje.

Nekoliko dana smo išli kod komšije da slušamo vesti na radiju. Sve su bile loše.

Grad je bombardovan čitav jedan dan i noć bez prestanka, a onda i sledeći dan i noć. Nismo izlazili iz podruma, a plač, ridanje i molitve nadjačavali su eksplozije ako su bile malo dalje. Moja majka je sedela pored zida obgrlivši me obema rukama i kad god bih ustao da protegnem noge, pitala me je kuda ću. Otac i braća sedeli su uz suprotni zid. Posle tri dana eksplozije su utihnule, neko je sišao niz podrumske stepenice i viknuo nam da se Varšava predala. Majka nam je rekla da ne izlazimo, ali moja braća i ja smo izašli na ulicu.

Vazduh je bio pun prašine i gareži. Nasred raskrsnice bio je ogromni krater od bombe. Veliko drvo na uglu ulice čitavo se razletelo u iverje. Dvorište iza naše zgrade bilo je zasuto staklom. Dole niže niz Guščiju ulicu nešto je još gorelo.

Majka nas je vratila u stan, gde je samo bilo polomljeno nekoliko prozora. Poslala nas je da nađemo daske da zakucamo preko prozorskih otvora. Otišao sam u Lutekov kraj. Lutek me je zagrlio, nasmejan, i rekao: „Eto, preživemo rat.“ Rekao sam mu šta tražim, pa me je on odveo do porušene drvene ograde u jednoj uličici. Doneli smo mojoj kući toliko dasaka da je moj otac govorio majci da me pusti svaki put kad sam tog dana hteo da izađem. Više od svega trebala nam je voda jer iz slavina ništa nije izlazilo. Lutek mi je pokazao kako da kradem vodu iz cisterne u njegovoj zgradi.

Skupljali smo sve što će nam možda zatrebati. Ponekad bi nas neko pojurio i oterao, ali ne tako često. Srušene zgrade bile su odlična mesta za igru, uvek bismo našli poneko iznenađenje u ruševinama. Jednoj zgradi je bilo odsečeno čitavo pročelje, pa smo videli unutrašnjost svih stanova sve do krova, a gore pri vrhu je jedna porodica i dalje živela. Izgledali su kao u izlogu neke radnje. Jedna noga gvođenog kreveta visila je u praznom prostoru. Vrapci su proletali kroz rupe od gelera ulećući na tavan i ponovo izlećući.

Dok sam nosio vodu kući, zaustavi me ćelav čovek u prljavoj zelenoj hirurškoj kecelji, koji je u naručju nosio dečaćića. Čovek je imao žućkastu bradicu i naočari

prašnjavih stakala. „Gde je ona prodavnica obuće koja je bila ovde?“, upitao me je čovek.

„Eno tamo“, rekao sam i pokazao.

Čovek je pogledao raznesene zidove popadale jedan preko drugog. „Našao sam ga na ulici“, reče. Izgledalo je da dečak spava. „Ne može bos da ide po ovom staklu. Moraću da ga nosim dok mu ne nađem nešto da obuče.“

Prepoznao sam mu glas. „Vi ste onaj Stari doktor s radija“, rekao sam.

„Da nemaš kod kuće neke cipele koje bi njemu bile taman?“, upitao me je on, ali onda je neko povikao: „Gospodine doktore! Gospodine doktore!“, a doktor se na to okrenuo i odneo dečaka na tu stranu odakle su ga dozivali.

DOK SU NEMCI ULAZILI U GRAD, MEĐU ISKUPLJENIM narodom vladao je takav muk da sam čuo muvu koja je naletala na jednu ženu nekoliko koraka od mene. Lutek mi je rekao da je u njegovoj ulici parada dočekana glasnije i da su neki ljudi mahali zastavicama sa svastikom. Na pijaci sutradan nisu postavljene tezge s povrćem, umesto toga su Nemci istovarivali sanduke iz kamiona. Jedan mi je rekao na poljskom: „Donesi nam nešto da pijemo“, a onda su on i njegovi drugovi posedali na sanduke i čekali.

Te nedelje su postavili narodnu kuhinju i delili su čorbu i hleb. Izgledalo je da vojnici nisu sigurni hoće li da ljudi stanu u red. Uživali su da sateruju narod s jednog mesta na drugo. Jedna klempava devojčica čekala je s nama u redu tri sata, a kad je dobila čorbu, rekla je da nije gladna i dala je svoju porciju Luteku. Kad je otišla, Lutek mi je rekao

da mu je to komšinica i da su joj roditelji i sestra ostali za vreme bombardovanja zatrpani u zgradi. Kad vidiš zgradu, znaš da neće biti otkopani sve do Božića, rekao mi je.

Uveče su nam dva Nemca upala u kuću, tražili su nameštaj. Prošli su kroz čitav stan i zaključili da nemamo ništa što im se dopada. Onda su otišli kod našeg komšije s radiom i odneli mu dve stolice i činjicu za supu. Kad su otišli, komšija nam je rekao da su ga kleštima vukli za nos po kući zato što ih nije dovoljno ljubazno pozdravio.

Sutradan je narodnu kuhinju preuzela poljska policija, a vojnici su otišli. Sledećeg dana je otišla poljska policija, a s njom i kuhinja.

TE ZIME SMO U PABIRČENJE HRANE SVE VREME IŠLI PO kišurini. Ulice su se pretvorile u blatišta, između kameinja u kaldrmi skupljale su se blatnjave lokvetine. Morali smo da pazimo gde stajemo jer je sve bilo klizavo. Još je teže bilo zbog toga što od januara Jevreji nisu smeli da budu na ulici pre pet ujutru ni posle devet uveče. Lutekov otac je ponekad morao da ostavi sanduk koji je nosio i da ponovo dođe po njega ujutru. Mada su sanduci koje je nosio uglavnom bili tako teški da svejedno niko nije pokušavao da ih ukrade. Pričao nam je o jednom drugom nosaču, koji je toliko ružan da ga Nemci stalno prekidaju u poslu da bi ga slikali.

Svi Jevreji su morali da nose žutu traku. Lutek je rekao da će nam s tim dodatnim slojem tkanine biti toplije.

Stalno su nicala neka nova pravila. Majka je bila povređena zbog toga što su Jevreji morali da pokažu potvrdu

da nisu vašljivi da bi mogli da se voze tramvajem. Zatim je bila povređena jer Jevreji više uopšte nisu smeli da se voze nekim tramvajima. Zatim se potresla kad smo morali da prijavimo svu imovinu i rekla je da je to prvi korak u pljačkanju onog što imamo. Otac ju je podsetio da su nam Nemci već bili u stanu i da nisu našli ništa što bi vredelo uzeti.

Lutek i ja smo se vozili kojim god tramvajem smo hteli jer me je on naučio kako da nosim zavrćene rukave preko košulje dugih rukava i da ih spustim kad god hoću da sakrijem žutu traku. Pokazao mi je još i kako da iskočim ako vozač uspori na jedan poseban način jer to znači da na sledećoj stanici čekaju Nemci. Jednom smo iskočili pravo pred nemačku policiju, ali su nas Švabe samo zgrabile za kragne i rekle nam da pomognemo jednom doktoru koga su naterali da iznese sve srebro iz kredenca u kola koja su čekala. Doktor nas je stalno molio da budemo pažljivi sa srebrom koje iznosimo. Kad je utovareno i poslednje, zamolio je jednog Nemca da zadrži, ako može, slanik koji je nasledio od babe, u obliku brodića. Pokazao nam ga je jer je bio posebno vezan za njega. Nemač je rekao ne.

„Ko ostavlja tolike stvari da se vuku okolo?“, pitala je majka kad bih doneo svoj plen kući, a otac joj je odgovarao šta ona zna, pametnije joj je da ćuti i bude srećna.

„Sreća je što je on živ i zdrav, a ja hoću da živ i zdrav i ostane“, govorila mu je majka.

„Zar se tebi čini da bi on radio nešto što je opasno?“, odgovarao je moj otac.

Lutek se slagao s mojim ocem da je to u stvari najbolje kod mene: što stvarno ne bih. Postali smo pravi stručnjaci

za prozore špajzova i kupatila za koje bi čovek pomislio da ni mačka kroz njih ne može da se provuče. Podigao bih Luteka da se popne, a onda čekao na kraju prolaza između zgrada da mi zvizne. Ako nikog nije bilo na vidiku, ja sam odgovarao zviždukom i on bi mi izbacio kroz prozor ono što je našao. Onda bih ja odmaglio s tim i nalazio se s Lutekom negde kasnije.

Što se obijačkih alatki tiče, Lutek je imao oko za stvari za koje bi se na prvi pogled pomislilo da su sasvim beskorisne. Uzeo bi kratak komad debele žice s prikolice kamiona i ispostavilo bi se da je našao savršenu alatku za otvaranje prozora, jer kad bi je provukao kroz okvir, imala je dovoljnu čvrstoću da njome izbacii kukicu koja je držala prozor zatvoren.

Pronašao je nekoga ko je bio spreman da se trampii za većinu onoga što smo imali da damo za većinu onoga što nam je trebalo, pa sam tako ponekad donosio majci ugalj, ponekad brašno, a ponekad nešto treće. Jedne večeri sam doneo kući bademe, ali im se majka nije obradovala jer su Nemci naterali neke žene koje su bile u bundama da peru ulicu svojim donjim rubljem i da onda obuku na sebe to isto rublje, a moju majku i druge su naterali da gledaju, i ona je još bila vrlo potresena.

Ispričao sam to Luteku, a on je meni ispričao kako je naišao na nemačke vojnike koji su popeli jednog starog Jevreja na bure i šišali ga pred gomilom sveta koji se smejao. Nisu mu radili ništa drugo, samo su ga šišali, rekao je, i pojma nema koliko je stari Jevrej stvarno bio potresen, ali on se tog trenutka na tom mestu zarekao da nikad neće dozvoliti da njega neko popne na to bure. Šta god